

УДК 930 (477.83/86)

DOI: <https://doi.org/10.35774/gsip2023.02.060>

Михайло Юрій

Чернівці, Україна

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0965-6236>

Назарій Христан

Чернівці, Україна

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3601-2153>

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена соціально-філософському аналізу проблеми становлення і розвитку цивілізаційної самоідентифікації ідентичності. Феномен цивілізаційної самоідентифікації ідентичності вже давно привертає до себе увагу багатьох дослідників і активно обговорюється в рамках різних соціальних і гуманітарних дискурсів. В структурі цивілізаційної ідентичності можна виділити три компоненти: менталітет, локалітет і глобалітет. Менталітет ґрунтується на ціннісно-смісловій своєрідності цивілізації, локалітет – на здатності власними (етнічними, соціальними, релігійними, художньо-естетичними) засобами репрезентувати світову культуру у своєму контексті, глобалітет вказує на вклад локальної цивілізації у загальну культуру. Саме взаємодія цих трьох модусів в історії кожної світової цивілізації і, зокрема української, породжує динаміку її цивілізаційної ідентичності. Крім того, в основі всіх трьох модусів лежить ціннісно-смісловий компонент, який знаходиться на різних рівнях, що можуть бути зафіксовані в цивілізаційній свідомості, яку ми виділяємо як одну з основ цивілізаційної ідентичності. В основі цивілізаційної ідентичності лежить цивілізаційна самосвідомість, яка є комплексом певних духовних цінностей та ідей, що формувалися протягом століть спільного існування націй та етносів, які проживали на одній території та були об'єднані єдиним політичним устроєм та релігією.

Ключові слова: цивілізація, ідентичність, самоідентифікація, буття, суб'єктність, релігія, парадигма.

Mykhailo Yuriy

Chernivtsi

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0965-6236>**Nazarii Khristan**

Chernivtsi

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3601-2153>

CIVILIZATIONAL SELF-IDENTIFICATION OF IDENTITY

Abstract. *The article is devoted to the socio-philosophical analysis of the problem of formation and development of civilizational self-identification of identity. The phenomenon of civilizational self-identification of identity has long attracted the attention of many researchers and is actively discussed within various social and humanitarian discourses. Three components can be distinguished in the structure of civilizational identity: mentality, locality and globality. Mentality is based on the value-semantic originality of civilization, locality is based on the ability to represent world culture in its context with one's own (ethnic, social, religious, artistic and aesthetic) means, globality indicates the contribution of local civilization to the general culture. It is the interaction of these three modes in the history of every world civilization and, in particular, the Ukrainian one, that gives rise to the dynamics of its civilizational identity. In addition, at the basis of all three modes is a value-semantic component, which is located at different levels, which can be fixed in the civilizational consciousness, which we highlight as one of the foundations of civilizational identity. The basis of civilizational identity is civilizational self-awareness, which is a set of certain spiritual values and ideas that were formed during the centuries of coexistence of nations and ethnic groups that lived in the same territory and were united by a single political system and religion.*

Keywords: *civilization, identity, self-identification, existence, subjectivity, religion, paradigm.*

Постановка проблема. Поняття «ідентичність» і його вища форма «цивілізаційна ідентичність» є багатограничними і системними, що дало змогу в останні десятиріччя наповнити категоріальний інструментарій усіх галузей наукових знань про людину, природу і суспільство. Цивілізаційна самоідентифікація особистості як соціокультурний і свідомісний феномен проходить кілька етапів у своєму розвитку і може бути пізнана лише через призму міждисциплінарного дослідження механізму взаємодії всіх різновидів ідентичності – індивідуальної, групової, релігійної, етнічної, національної, культурної, громадянської тощо. Особливе місце в ієрархії цих видів посідає цивілізаційна ідентичність, в основі якої лежать цінності тієї чи іншої цивілізації, зокрема української.

Аналіз досліджень. Ідентифікаційна проблематика була актуалізована в ХХ ст., різні аспекти цієї проблеми досліджувалися в психології, соціології, філософії, історії, етнології, політології, антропології, педагогіці. Перші концепції ідентичності були представлені спочатку у працях З. Фрейда, а пізніше – у творах Е. Еріксона, Г. Геджфела, Дж. Тернера, К.-Г. Юнга та інших вчених. Нові підходи до вивчення ідентичності з різних теоретико-методологічних позицій репрезентували Х. Абельс, М. Баррет, Ф. Барт, З. Бауман, П. Бурдьє, Ж. Лакан, Е. Фромм, Ю. Хабермас та ін. З вітчизняних науковців варто назвати Т. Воропаєву, П. Гнатенку, М. Горєлова, О. Забужко, Я. Калакуру, З. Когута, М. Михальченка, О. Майбороду, Ю. Павленку, О. Рафальського, О. Удода, А. Фартушного, М. Юрія.

Мета даної статті полягає в тому, щоб вивчити динаміку цивілізаційної самоідентифікації ідентичності.

Виклад основного матеріалу. У кожної людини є кілька проєктів, орієнтованих на різні аспекти буття. Вона народжується, щоб бути вільною і виконати своє призначення. Водночас людина народжується у конкретну епоху і в певних соціокультурних умовах. Чи означає це, що її цивілізаційний шлях визначений наперед, чи вона сама самостійно робити свій вибір на підставі власних уявлень про бажаний для неї тип цивілізації? І, можливо, право на власну цивілізаційну ідентичність їй ще треба здобути. А якщо так, то тоді в суспільстві мало б бути стільки цивілізацій, скільки існує стійких ідентифікаційних стратегій, якими керуються як окремі індивіди, так і великі групи людей [Хантингтон, 1994, С. 33-48].

Однак багато людей не мають власного цивілізаційного проєкту. І вони, зазвичай, використовують відомі їм уже дійсні проєкти – ліберально-західний, міжцивілізаційний, східно-православний, західноправославний тощо. Це пов'язано з тим, що український проєкт цивілізаційного розвитку ще не набув цілісності і довершеності. Його контури все ще розмиті, що й є однією з причин труднощів українців у виборі своєї цивілізаційної ідентичності.

Інша причина полягає в певній невизначеності цивілізаційного проєкту України. Можна висловити припущення, що на кожному етапі її історичного розвитку завжди домінував незавершений проєкт цивілізаційної ідентичності. Тому питання про вибір типу цивілізаційного розвитку країни – це питання сформованості цивілізаційної ідентичності. Цивілізація – це особливий спосіб буття людини в світі, а ідентичність – це проєкт її цивілізаційного вибору.

Сформулюємо кілька висхідних положень проєктного підходу до аналізу цивілізаційної ідентичності людини. а відтак і України загалом:

1. людина володіє багатомірною сутністю і є творцем власного буття, зокрема цивілізаційного;
2. людина розглядає цивілізацію як поле можливостей, які вона планує реалізувати в найближчому або віддаленому майбутньому;

3. людина – це головний суб'єкт проектування свого цивілізаційного буття, а її ідентичність розглядається як відкрита можливість, що розкривається і активізується в процесі проектування у всій повноті її проявів;

4. у ході цивілізаційного проектування людина проходить кілька стадій розвитку: антиципація (передбачення майбутнього своєї цивілізації і створення її стійкого образу), актуалізація (перетворення образу майбутньої цивілізації в план практичної діяльності) і трансформація (втілення образу цивілізації і плану діяльності у предметні форми існування, досягнення нової якості цивілізаційного буття);

5. кожному сегменту цивілізаційного буття людини відповідає свій різновид проектної діяльності, зокрема: екзистенція (самобуття) – екзистенціальний проєкт (інтернальна установка на вільний і автентичний спосіб буття у світі – життєтворчість); світ цивілізації як арена буття – світопроєкт (екстернальна орієнтація на розкриття всього простору наявних можливостей, що надаються людині зовнішнім середовищем – світотворчість); світ цивілізації як спосіб буття людини з іншими людьми – соціальний проєкт (установка на вільну і рівноправну взаємодію з іншими людьми, внаслідок якої досягається їхня єдність – соціальна творчість); світ цивілізації як сфера трансцендентного – трансперсональний проєкт (установка на залучення до вищих сенсів і вічних цінностей своєї цивілізації, досягнення стану вселюдності – співтворчість).

Отже, цивілізаційний проєкт людини є за своєю суттю комплексною програмою життєдіяльності. Він поєднує в собі особливості всіх названих підпроєктів (екзистенціональні, світотворчі, соціальні і трансперсональні). Однак найбільшою мірою він пов'язаний зі світопроєктом людини [Пирожков С., 2017, С. 42-50].

Вибираючи проєкт, дуже важливо враховувати тип цивілізаційної ідентичності людини. Йдеться про її наближеність до тієї чи іншої цивілізації, належність до певного культурно-історичного типу спільнот, об'єднаних спільним трансцендентним призначенням. Водночас така ідентичність належить, на наш погляд, до метакультурної, поряд з планетарною, ідентичності. Їй відповідають певні форми соціальної організації – спільноти, суспільства і коаліції суспільств, що мають спільну культурну ідентичність і гарантують колективну безпеку.

Кожна регіональна і локально-регіональна цивілізація. В тому числі й українська, формують свій тип суб'єктивності. Залежно від цивілізаційної ідентичності людини можна виділити кілька типів суб'єктності. Наведемо для ілюстрації стисло характеристику різних типів на прикладі п'яти основних регіональних цивілізацій сучасного світу:

1) західна (північноатлантична) цивілізація – автономна суб'єктність або его-суб'єктність (провідна орієнтація «Я – вони»), спрямована на зміцнення власного статусу і здобування особистої користі (вид проектної діяльності – індивідуальна творчість);

2) арабо-ісламська цивілізація – дуальна суб'єктність (орієнтація «Я – ти»), зумовлена духовною єдністю двох і більше людей (соціальна згода);

3) китайсько-конфуціанська і японська цивілізації – колективістська суб'єктність (орієнтація «Я – ми»), поєднана з загостреним відчуттям обов'язку, високою відповідальністю і потребою в служінні соціальному цілому і, першочергово, державі (соціальне служіння);

4) індійсько-індуїстська цивілізація – абсолютна суб'єктність (орієнтація «Я – Божество»), пов'язана зі здійсненням високого духовного призначення людини (місіонерство, духовне подвижництво, здійснюване на фоні соціальної нерівності);

5) українська локально-регіональна цивілізація – всесуб'єктність або вселюдність (орієнтація «Я – інші Я», «Я – інші істоти»), що допускає творчий союз конкретної множинності людей, здійснюваний на принципах взаємодоповнюваності, взаємоповаги і визнання права на існування інших живих істот (співтворчість).

Зауважимо, що український проєкт цивілізаційної ідентичності людини ще остаточно не склався і перебуває в процесі формування. Його незавершеності заважали конкретно-історичні умови, в яких перебували український народ і українська нація на різних етапах історії. Тому можна вважати, що всесуб'єктність ще не стала поширеним типом цивілізаційної суб'єктності української людини. У сучасній Україні суттєвий вплив на цивілізаційний вимір людини справляють перші чотири типи і першочергово – его-суб'єктність, що зміцнила сферу свого впливу в «постсоветський» час, і деформовані колективістські суб'єктності, що дісталися нам за спадковістю від тоталітарного минулого. Вочевидь, цивілізаційна ідентичність сучасної української людини є змішаною за своєю формою.

Продовжуючи розгляд засад формування цивілізаційної ідентичності, варто зазначити, що це феномен, який свідчить про наявність певної зрілості тієї чи іншої спільноти, яка почала усвідомлювати своє місце у світі й утверджувати свою ідентичність, виявляючи самотність, неподібність з іншими цивілізаціями, а також виявляє готовність інтегруватися і відігравати свою роль у світовому цивілізаційному процесі.

Як зазначає О. Поддашкіна, будь-яка форма ідентичності, зокрема, і цивілізаційна, усвідомлюється особливо гостро в ситуації кризи, викликаній вторгненням ззовні гучної цивілізації [Поддашкіна, 2011, С. 72]. Війна Росії проти України тому наглядний приклад.

Отже, стійкість і цілісність будь-якої цивілізаційної ідентичності залежить від рівня її сформованості. А ця сформованість базується на ідентифікації, дослідження якої не тотожне аналізу ідентичності. Ідентичність включає в себе різні аспекти, а ідентифікація – опис таких аспектів. Ідентичність – результат, відстоювання і захист себе, ідентифікація – пристосування, процес постійного пошуку, вибору, прийняття норм, традицій, установок. Тому кожному рівню опису процесу ідентифікації передують осмислення повноти ідентичності.

Принагідно нагадаємо, що поняття «ідентифікація» вперше запровадив у науковий обіг З. Фройд у 1921 р. у праці «Психологія мас і наліз людського Я» [Фройд З., 2017, 256 с.].

Місце цивілізаційної самоідентифікації в історичній науці і суспільному житті значною мірою визначається роллю історичної уяви, без якої, зрештою, вона неможлива. Людині притаманно ототожнювати себе не тільки з власним тілом і розумом, але й – опосередковано – з тією чи іншою спільнотою (родом, релігійною конфесією, державою, цивілізацією). При цьому цінність власного життя утверджується через інші, вищі цінності. Релігійна самоідентифікація, наприклад, акцентує ідеали Бога і церковної общини, державницька – ідеали влади і єдності країни, цивілізаційна – ідеали розуму і культурної традиції. Межі імперської і цивілізаційної самоідентифікації визначив Н. Буланже, який розділив у середині XVIII ст. епоху просвітницької монархії і власне цивілізації, яку він визначив як «тріумф і розквіт розуму не тільки в конституційній, політичній і адміністративній сферах, але й у сфері моральній, релігійній та інтелектуальній» [Boulanger, 1766, P.78].

На думку М. Хайдеггера, вибираючи колективну ідентифікацію, індивід розв'язує глибокі екзистенціальні проблеми. Адже «смерть для кожної людини вищою мірою правдоподібна, але все ж не «абсолютно» достовірна. Точніше, смерті можна прописати все-таки «лише» емпіричну достовірність. Вона поступається вищій достовірності, аподиктичній» [Хайдеггер, 1997, С. 257]. Такою самоочевидною достовірністю володіє, зокрема, образ цивілізації. Засновник феноменології Е. Гуссерль зазначав, що ідея західної цивілізації («європейського людства») «тракується не як спекулятивна інтерпретація нашої історичності, а як вираження живого передчуття, що перетворюється у випробувану впевненість» [Гуссерль, 2000, С. 559-560, 633-634]. Ідентифікуючи себе з цивілізацією, індивід може не зупинитися перед проблемою власної смертності, що звільняє його життєві сили.

Зміна форм історичної самоідентифікації характерна для епох масової екзистенціальної кризи – таких як «буремний час» (друга половина XVIII – початок XIX ст.), як його називав Р. Козелек, період становлення сучасної цивілізаційної свідомості, коли руйнуються звичні форми самоідентифікації, комунікативні зв'язки і культурна традиція. За цих обставин традиційні історичні уявлення втрачали екзистенціальну роль, порушуючи баланс між досвідом і фантазією, дією й уявою, сприйняттям та уявленням. Втративши надію зрозуміти теперішнє в термінах минулого, релігійної та імперської традиції, просвітники XVII – XVIII ст. включили механізми уяви, представивши минуле і теперішнє як частину майбутнього розумно організованого суспільства, цивілізації [Koselleck, 1985, S. 18, 278]. Тим самим людина отримала нову самоідентифікацію і разом з нею потужне виправдання творчого ставлення до дійсності. Великий французький історик Л. Февр пов'язував створення поняття «цивілізація» з «глибокою революцією, яку здійснила французька думка» [Февр, 1991, С. 237].

Саме таку ситуацію описала Ю. Крістева, на думку якої, сама процедура сімеозису, означування народжується з почуття страху, фобії, відрази. Образ відразливого первинний як до процесу пізнання, так і до процесу самоідентифікації. Це та реальність, перед обличчям якої людина не прагне до пізнання, не оволодіває сенсом буття, а вимушена лише рішуче відмовлятися від усього, ідентифікувати себе як «не – це». Страх – перед відразливим містить відбиток «нестримного і похмурого протесту людини перед тим, що лякає її, що загрожує їй ззовні або зсередини по той бік можливого, прийнятного, мислимого взагалі. Від об'єкта у відразливому лише одна властивість протистояти Я» [Крістева, 2003, С. 37-38]. При цьому протистояння виникає не стільки з індивідуального «Я», скільки з його колективної самосвідомості «над-Я» («у кожного «Я» – свій об'єкт, у кожного «над-Я» – своє вразливе»). Відразливе показує кордони прийнятного і тим самим «відраза – це огорожа, що утримує мене на краю опертя моєї культури» [Крістева, 2003, С. 38]. Тим самим відраза – це передумова самоідентифікації; вона локалізує наші цінності і водночас змушує формулювати їх досить чітко, так, щоб відразливе в жодному разі не могло в них поміститися. Внаслідок цього утворюється не адекватний, а відлакований образ, який Ю. Крістева пов'язує з нарцисичною кризою, а також філософським катарсисом як його результатом [Крістева, 2003, С. 50, 64]. Ця криза змушує на самому початку побудови цивілізаційних уявлень ставити в їх центр не реальний, а утопічний образ.

Ірраціональний і утопічний зміст першопочатково лягає в основу цивілізаційних ідей. Він допомагає надати нестійким ідентифікаційним уявленням, що виникають, того самоочевидного характеру, на який вказували М. Хайдеггер і Е. Гуссерль. При цьому образ цивілізації обов'язково архаїзується і співвідноситься з образом сакрального, міфологічного часу. Утопія за своєю суттю є описом світу «належного»: здійснює функцію, близьку до функції сакральної історії. Утопія як слід ідентифікаційної складової не просто вбудована в будь-який варіант теорії цивілізації, вона відіграє домінуючу, структуроутворюючу роль, визначає і фіксує його ціннісний зміст. Особливо яскравими є ліберальні утопії свободи і знання, що виконували роль цілі в теологічних конструкціях, проявляючи себе у прогресистських лінійно-стадіальних концепціях XVIII – XIX ст., створених М. Кондорсе (подолання нерівності народів, загальне просвітництво), А. Фергюсоном (ідеал справедливого ринкового суспільства), О. Контом (ідеал суспільства, яке керується наукою). Іншим варіантом є утопії порядку і священної традиції. Вони започатковуються від сакралізованого образу «священного народу» і «священної імперії», об'єднаних релігією як втіленням Одкровення, отриманого безпосередньо від Бога і зайнятого здійсненням божественного порядку на довірєній йому території Землі.

Ми розглянули цивілізаційну самоідентифікацію на період виникнення самого поняття «цивілізація». Але процес цивілізаційної самоідентифікації ідентичності постійний і багатогранний. У його рамках простежується

ототожнення: з базовими принципами, в яких втілений вибраний тією чи іншою цивілізацією підхід до розв'язання ключових проблем – протиріч людської екзистенції; із символами, що уособлюють ці принципи; з ціннісними орієнтаціями поведінки, що відповідають цим принципам; з життєвими практиками у всіх сферах людської діяльності, що складаються на базі цих орієнтацій; із соціальними інститутами, покликаними втілити і закріпити в дійсності дані ціннісні орієнтації і практики.

Формування власної ідентичності для представників тієї чи іншої людської спільноти означає набуття сенсу існування, що відповідає фундаментальній психофізіологічній потребі в упорядкуванні як власного досвіду, так і навколишньої дійсності. Прагнення так чи інакше задовольнити цю потребу – визначальна несвідома мотивація поведінки «людини розумної». Її задоволення з необхідністю передбачає створення системи екзистенціональної орієнтації, тобто орієнтації як у зовнішньому світі, так і в світі власної душі. Без такої системи орієнтації люди не можуть жити – так само, як без їжі і води. В цьому контексті є очевидним, що процес самоідентифікації – необхідна передумова будь-якої соціально значущої людської діяльності. «Ідентичність – вид виробничої сили, – писав відомий норвезький дослідник І. Нойманн. Вона надає можливість діяльності і структурує соціальне поле, пропонуючи здійснювати ті, а не інші дії» [Нойманн, 2004, С. 15].

Самоідентифікація передбачає самовизначення щодо тих традицій, взаємодія яких склала зміст процесу становлення тієї чи іншої цивілізації. В процесі такого самовизначення невідворотно відбувається не тільки конвергенція, але й дивергенція змістів, унаслідок чого необхідною складовою цього процесу стає формування образу «Іншого», на базі зіставлення з яким, а також через протиставлення з ним народжується власна ідентичність. Різні концепції взаємодії «Я» та «Іншого», що існують в історії філософії, застосовуються і під час дослідження цивілізацій і адекватно пояснюють механізми їхнього функціонування. Кожна цивілізаційна ідентичність сприймає інших представників міжцивілізаційних процесів у рамках категорій «не свій», «Чужий», які можна об'єднати спільною категорією «Інший», що трактується як «не Я» з різними змістовними відтінками. «Свій» дуже близький до «Я», «Інший» трактується як відмінний від «Я», з яким можлива діалогічна взаємодія без асиміляції одного іншим, але є ще «Чужий», який є неприйнятним стосовно «Я», з яким можливі тільки конфронтація і поглинання.

Таким чином, щоб ідентифікувати себе людям потрібні інші. Але, перш за все, їм потрібні вороги. Це крайні прояви потреби, яка тією чи іншою мірою притаманна всім людям, – потреба у ворогові. У листі З. Фрейду А. Ейнштейн стверджував, що будь-яка спроба викоринити війну завершиться провалом, оскільки в людині міститься потяг до ненависті і руйнування. З. Фрейд погоджувався, стверджуючи, що безрезультатно намагатися позбавити людину від агресивних нахилів [Кондаков, 2011, С. 63].

Інші дослідники людської психіки і взаємовідносин у людському соціумі доходили до аналогічних висновків. У людей, писав американський дослідник В. Волкан, виражена потреба «у ворогах і союзниках». Ця потреба чітко проявляється в ранній юності, «коли інші групи розглядаються винятково як ворожі». Психіка – «творець образу ворога. Доки ворожа група дотримується хоча б психологічної дистанції, ми перебуваємо у впевненості і спокої, і проводимо порівняння на свою користь» [Volkan, 1985, P. 219, 243, 247].

У принципі, як етнічна, національна, так і цивілізаційна самосвідомість базується на дихотомії «Я» – «Інший», «Ми-Вони» і процвітає на ґрунті ненависті до «історичного ворога». Вищезгаданий В. Волкан навіть увів у обіг таке поняття, як «вибрана травма» (маючи на увазі, що певна спільнота відчуває себе жертвою іншої спільноти), і ця травма передається з покоління в покоління.

Люди, за ствердженням прибічників теорії соціальної і цивілізаційної ідентичності, схильні підносити свою групу і дискримінувати іншу. Внаслідок цього – нерідкісні ситуації, коли перемога над суперником набагато важливіша від абсолютної вигоди.

Тому можливість тривалого миру між цивілізаціями є малоюмовірною. Як свідчить людський досвід, закінчення однієї війни («гарячої» чи «холодної» – все одно) створює передумови для початку наступної. Психіатри стверджують, що людина налаштована на пошук ворога, який втілює на тимчасовій чи постійній основі наші власні негативні риси. Теорія відмінностей, теорія цивілізаційної ідентичності, соціобіологія і теорія атрибуції, що склалися в кінці ХХ ст., за своєю суттю, єдині у висновках, що ненависть, суперництво, потреба у ворогові характерні для людей різних епох. Особисте і групове насильство та війни кореняться в людській психіці, а також психіці людського соціуму.

Тепер щодо цивілізаційної самоідентифікації української ідентичності. Український етнос сформувався і консолідувався тоді, коли німці, французи й італійці ще навіть не усвідомлювали себе етнічно єдиним цілим. Зате згодом, у період, коли в Західній Європі етнічна самосвідомість почала проростати в національну, а згодом у цивілізаційну під впливом визвольних, об'єднувальних і соціальних рухів, в Україні таких передумов забракло у зв'язку зі входженням до складу Польщі та Литви, а згодом Речі Посполитої. Щоправда, з виникненням козацтва українська самоідентифікація почала набирати дедалі більшої сили, що знайшло відображення і в Національно-визвольній революції середини ХVІІ ст., та утворення Козацько-гетьманської держави. Основним поштовхом до самоідентифікації тут став образ «Іншого» і неприязнь до нього в особі польської шляхти. Але ситуація погіршилася із інкорпорацією українського Лівобережжя, а відтак і Правобережжя до складу Росії, де внаслідок ідеологічної пропаганди з боку царизму українська самоідентифікація почала штучно гальмуватися і розмиватися.

Водночас, природній процес самоідентифікації українців не вдалося зупинити, оскільки він опирався на генетичні фактори. По-перше, питома мова. В українській мові, хоч і були місцеві діалекти, однак вони ніколи не розділяли народ так, як це було, наприклад в Німеччині, Франції та Італії, де жителям різних регіонів складно було зрозуміти один одного на рівні побутового спілкування. На теренах України люди достатньо легко розумілися, не зважаючи на деякі відмінності у вимові.

По-друге, релігія. З часів хрещення Русі християнська віра була вирішальною у самоідентифікації. Пізніше, після Берестейської церковної унії, греко-католицизм став другим маркером української самоідентифікації на тій самій християнській традиції. Отже, українська ідентичність формувалася як завдяки етнолінгвістичному і культурному аспектові, так і за допомогою релігійного чинника.

По-третє, ідея свободи і незалежності. Український народ, зберігаючи пам'ять про велич Києво-Руської держави, прагнув зберегти свою самобутність, постійно відстоював свободолюбивість і право на незалежність, а це спонукало до етнічної та духовної цілісності і соборності в тих непростих історичних обставинах, в яких він опинився в XIX – XX ст.

По-четверте, це система цінностей української ідентичності в її архетипічному вимірі, що є базовою в її самоідентифікації. Вона побудована на таких світоглядних принципах, як: соціальна справедливість, примат духовного над матеріальним, єдність усіх людей, орієнтація на моральний вимір життя як його сенс і цінність.

Сказане вище підтверджують слова Макса Вебера, який акцентував увагу на тому, що розвиток цивілізації, самоідентифікація цивілізаційної ідентичності зумовлені не стільки об'єктивними законами її функціонування, скільки прагненнями, інтересами, потребами, цінностями людей, їхнім розумінням процесів суспільного розвитку, тобто суб'єктивними чинниками.

У підходах до з'ясування цивілізаційної належності України існує різне бачення у виборі її моделей: 1) наша країна, етнос якої індоєвропейський за своїм корінням, належить до євроатлантичної цивілізації; 2) вона є самобутньою східноєвропейською субцивілізацією; 3) одна її частина належить до євроатлантичної цивілізації, а інша – до євразійської (московсько-православної) цивілізації; 4) оскільки Україна не перебуває в епіцентрі жодної з цих цивілізацій, то, відповідно, не може повністю належати до якоїсь однієї з них. Ось чому логічно говорити про наявність у суспільстві хоча й суперечливих, але реально існуючих двох цивілізаційних ідентифікацій: євроатлантичної і християнської, ядрами яких є північноатлантична (протестантська і католицька) та східна (православна константинопольська).

Більшість дослідників схиляються до того, що в Україні ще не розв'язана проблема подолання системної «кризи цивілізаційної самоідентифікації», яка, хоча й притаманна багатьом сучасним державам світу у зв'язку з процесами глобалізації, проте, в нашій країні відчувається особливо гостро

в контексті глибоких соціально-економічних і політичних трансформацій, олігархізації суспільства, корупції й окупаційно-гібридної війни Російської Федерації проти нашої держави. Це зумовлює цивілізаційну розколотість українського суспільства, показником чого є суперечність між декларативною орієнтацією на цивілізаційну модель розвинутого Заходу та розпливчатиими уявленнями щодо тих практик, які характерні для обраного вектору реального розвитку.

З історії відомо, що у більшості випадків спільні цивілізаційні риси прищеплювалися народам шляхом примусу. Так було, наприклад, із розширенням просторів християнського та ісламського цивілізаційних світів у часи Середньовіччя. Примусовою була й спроба творення «советської цивілізації» у минулому столітті. Проте у XXI ст. така примусовість не тільки не припустима, а й неможлива. Цивілізаційні зміни в сучасних країнах, особливо з полі етнічним населенням, мають відбуватися на основі суспільного діалогу й консенсусу, що сприяє демократичному вибору елітою, народом і владою траєкторії цивілізаційного розвитку. Це повною мірою стосується й України.

Цивілізаційний вибір – це вибір комфортного способу життя і цінностей, які є продуктивними для розвитку країни та її громадян. І вже на цій основі обираються моделі внутрішнього життя, зовнішньополітичні партнери, союзи, блоки тощо. Тому цивілізаційний вибір – це вибір не місця у світі, а парадигми і стратегій реалізації власного поступу у світі.

При цьому не слід забувати, що цивілізаційний вибір країни не повинен суперечити архетипам традиційної культури й особливостям ментальності її населення. Звісно, цивілізацію не можна обрати в готовому вигляді, вона органічно розвивається протягом багатьох століть. Проте розвиток цивілізації постійно потребує усвідомленого вибору суспільством того чи іншого шляху його розвитку. Отже, цивілізаційний вибір країни передбачає певну корекцію цивілізаційного розвитку, модернізацію цивілізаційного проєкту, в якому і буде визначено спосіб життя та цінності як усвідомлені орієнтири суспільства і держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здійснивши і законодавчо закріпивши свій цивілізаційний вибір, Україна покликана конкретизувати свій власний цивілізаційний проєкт – образ майбутнього на основі стратегії вільної, гідної та ефективної самореалізації у світі, в процесі останньої національно-культурна самобутність народу буде органічно поєднана з цивілізаційним поступом. Іншими словами, цивілізаційний проєкт України має перетворити її у повноправного суб'єкта геополітики та історії, а її громадян – у захищених, вільних і щасливих.

Цивілізаційний проєкт України, як і будь-який інший, є ідеальною і бажаною моделлю соціуму. Проте для того, щоб ця модель не залишилась утопією, в її побудові необхідно враховувати реальні тенденції розвитку суспільства і світовий досвід. Передусім, слід усвідомлювати, що наявний цивілізаційний розвиток України є доволі суперечливим явищем, в якому

маємо поєднання спрямованості до гуманізації, забезпечення гідності й самореалізації людини, характерні для «відкритого суспільства», з тенденціями олігархічного неофеодалізму. Цивілізаційний проєкт України має бути втіленням формування суспільства розвитку людини, її самореалізації і утвердження гідності. Це передбачає надання справедливих і рівних умов для здобуття освіти, праці, для ефективного використання «соціальних ліфтів». Для цього потрібно актуалізувати відповідну атмосферу у суспільстві. Йдеться, насамперед, про суспільство толерантності і діалогу, в якому була б відповідність цивілізаційного розвитку України з архетипами культури та ментальними особливостями людей, які в ній живуть, суспільство довіри та соціального і політичного партнерства [Пирожков, 2017, С. 42-50].

Таким чином, продуктивний цивілізаційний світ України може стати реальністю лише на основі світоглядних трансформацій і європейської самоідентифікації українських ідентичностей. І ці трансформації не можуть нав'язуватися або укорінюватися шляхом маніпуляцій, адже це буде призводити до їхнього спотворення або до рецидивів синдрому «советської» свідомості.

Список літератури

1. Вебер М. Избранное. Образ вещества. М.: Юрист, 1994. 380 с.
2. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия. Логические исследования. Картезианские размышления. М.: Наука, 2000. С. 559-560, 633-634.
3. Кондаков И., Соколов К., Хренов Н. Цивилизационная идентичность в переходную эпоху. Москва: Прогресс-Традиция, 2011. С. 63.
4. Кристева Ю. Силы ужаса. Харьков: Ф-Пресс, ХЦГИ; СПб: Алтейя, 2003. С. 37-38; С. 50, 64.
5. Нойманн И. Использование «Другого»: образы Востока в формировании европейской идентичности. М.: Новое издательство, 2004. С. 15.
6. Пирожков С. Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 29 березня 2017 р.). Вісник Національної академії наук України. 2017. № 6. С. 42-50.
7. Поддашкіна О. Трансформація цивілізаційної ідентичності в умовах глобальних змін сучасного світу. Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2011. № 90. С. 72.
8. Февр Л. Бои за историю. М.: Наука, 1991. С. 237.
9. Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого Я. М.: Neoclassik, АСТ, 2017. 256 с.
10. Хайдеггер М. Бытие и время. М.: Наука, 1997. С. 257.
11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Полис. 1994. №1. С. 33-48.

12. Boulanger N. L'Antiquite dévoilét par ses usages ou Examen critique des principales opinions, ceremonies et institutions religieuses et politiques des differens peuples de la terre. Amsterdam, 1766. P.78.
13. Volkan V. The Need to Have Enemies and Allies: A Developmental Approach. Political Psychology. 1985. 6 June. P. 219, 243, 247.
14. Koselleck R. Futures Past. On the Semantics of Historical Time. Cambridge, London, 1985. P. 18, 278.

References

1. Veber M. Izbrannoe. Obraz veshchestva [Favorites. The image of matter]. M.: Yuryst, 1994. 380 s. (in Russian).
2. Gusserl E. Krizis yevropeiskogo chelovechestva i filosofiya. Logicheskie issledovaniya. Kartezianskie razmishleniya [The crisis of European humanity and philosophy. Logical research. Cartesian reflections]. M.: Nauka, 2000. S. 559-560, 633-634 (in Russian).
3. Kondakov I., Sokolov K., Khrenov N. Tsivilizatsionnaya identichnost v perekhodnuyu yepokhu [Civilizational identity in a transitional era]. M.: Prohress-Tradytsiya, 2011. S. 63 (in Russian).
4. Kristeva Yu. Sili uzhasa [Forces of terror]. Kharkov: F-Press, KhTsHY; SPb: Alteia, 2003. S. 37-38; S. 50, 64 (in Russian).
5. Noimann I. Ispolzovanie «Drugogo»: obrazi Vostoka v formirovanii yevropeiskoi identichnosti [Using the «Other»: Images of the East in the Formation of European Identity]. M.: Novoe yzdatelstvo, 2004. S. 15 (in Russian).
6. Pyrozhkov S. Tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy: paradyhma osmyslennia i stratehiia dii [The civilizational choice of Ukraine: a paradigm of understanding and a strategy of action] (stenohrama naukovoï dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 29 bereznia 2017 r.). Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. 2017. №6. S. 42-50 (in Ukrainian).
7. Poddashkina O. Transformatsiia tsyvilizatsiinoi identychnosti v umovakh hlobalnykh zmin suchasnoho svitu [Transformation of civilizational identity in the conditions of global changes of the modern world]. Visnyk KhNU im. V. N. Karazina. 2011. №90. S. 72 (in Ukrainian).
8. Fevr L. Boi za istoriyu [Fights for history]. M.: Nauka, 1991. S. 237 (in Russian).
9. Froid Z. Psikhologiya mass i analiz chelovecheskogo Ya [Mass psychology and analysis of the human self]. M.: Neoclassik, AST, 2017. 256 s. (in Russian).
10. Khaidegger M. Bitie i vremya [Being and time]. M.: Nauka, 1997. S. 257. (in Russian).
11. Khantington S. Stolknovenie tsivilizatsii [Clash of civilizations]. Polys. 1994. №1. S. 33-48 (in Russian).

12. Boulanger N. L'Antiquite dévoilét par ses usages ou Examen critique des principales opinions, ceremonies et institutions reliqieuses et politiques des differens peuples de la terre [Antiquity unveiled by its uses or critical examination of the principal opinions, ceremonies and religious, and political institutions of the different peoples of the earth]. Amsterdam, 1766. P.78 (in French).
13. Volkan V. The Need to Have Enemies and Allies: A Developmental Approach. Political Psychology. 1985. 6 June. P. 219, 243, 247 (in English).